

Bohuslav Blažek / Participace v památkové péči (Sociálně ekologický pohled)

Převrat nebo návrat?

1. Jakkoli radikálně může působit soudobý přelom v památkové péči – od přístupu „shora“ k přístupu „zdola“ –, není zásadním zvratem ve vztahu lidstva k památkám, ale naopak návratem ke ztracené přirozenosti (v kapitole Památková péče a násilí se pokusíme zrekonstruovat uzlové body jejího postupného ztrácení), a to návratem ve třech vzájemně se podmiňujících hlediscích:

1.1. od nereflektovaného pojetí památek jako dokončených struktur k jejich uvědomělému chápání jako otevřených procesů,

1.2. od izolovaných památek k památkám v jejich bioekologickém a sociálně ekologickém kontextu,

1.3. od abstrahování od uživatelů k zaměření na interakci uživatelů s památkami.

2. Přírodní i historická památka tedy přestává být považována za pouhý objekt, začíná k ní přináležet život, vrací se do ní duše a vyvstává před námi jako sociální subjekt, který zvláštním způsobem jedná vůči svému osvětí: pečuje o ně.

3. Vystěhovat obyvatele z památky není už v tomto pojetí projevem péče, ale čímsi jako vyříznutí hlemýžďe z ulity – je to umrtvení památky ve jménu jejího uchování před zkázou.

4. Památková péče v tomto obratu od „řízení“ nevzdělaných laiků k respektování partnerských sociálních subjektů souznívá – opožděně, ale přece – s nejslibnějším strukturálním rysem nového paradigmatu nastupujícího po druhé světové válce – občanskou participací (*citizen participation*):

4.1. V době rozpadu koloniální soustavy se participace (*popular participation, community participation, community development*) jevila jako jediná cesta, jak místo konfliktu chudého a bohatého světa otevřít cestu dialogu mezi kontinenty.

4.2. V urbanismu se zejména v Anglii a v Americe od konce 60. let prosazovala participace veřejnosti a veřejné plánování (*public participation, popular planning*), partnerství účastníků přestavby (*urban renewal partnership*), na klienta orientované plánování (*client-centered planning*) a četné další funkčně příbuzné varianty.

4.3. Analogicky ve venkovském prostoru pozorujeme ve stejné době v demokratické Evropě – zejména Německu a Rakousku – odklon od variant střediskové sídelní soustavy – a nástup obnovy venkova (*Dorferneuerung, rural revival*), za kterým po pádu železné opony následuje v postkomunistických zemích odklon od kolektivizace.

Ochrana přírody a památková péče: možnosti konvergence

1. Ochrana přírody chrání sice i anorganický substrát, nicméně jejím základem je ochrana života, který se sám reprodukuje – chrání se tedy autoregulační proces.
2. Evoluce na subhumánní úrovni byla otevřeným dynamickým procesem zahrnujícím všechny organické druhy, když se však člověk stal nejaktivnějším ze všech druhů, ohnisko změn se přesunulo z přírody do kultury, z morfologie do kognitivní sféry a z evoluce do dějin.
3. Díky bytostné dynamice organické přírody je pro její ochránce snazší než pro památkáře zaměřit se na proces a připsat mu jistou míru subjektivity (radikální podobu tohoto konceptu přináší například hypotéza Gaia, volně navazující na kultu Matky Země).
4. Instruktivním přechodným jevem mezi organismy, jimiž se především zabývá ochrana přírody, a anorganickými stavbami, na něž se především zaměřovala památková péče, jsou stavby z materiálů čistě organického původu, které se kontinuálně reprodukují vyměňováním zetlelých prvků za prvky z neustále dorůstajících bylin a dřevin. Na nich si můžeme uvědomit, že evropská památková péče se v době svého zrodu zamlčeně opírala o archetyp kamenné stavby, kde se „poločas rozpadu“ jevil jako nekonečný, takže bylo možné žít po poměrně dlouhou dobu v iluzi, že budova zůstává identická ve tvaru i v látce.
5. Tento nereflektovaný archetyp kamenné památky (o tom, že tuto zatuhlost dnes přece jen začínáme nahlížet, svědčí pojmy „kamenné divadlo“, „kamenné muzeum“ apod.) většinou zároveň znamenal, že se památka ztotožňovala s výtvořivou světskou a/nebo duchovní mocí. Svět nižších stavů tak byl apriorně vylučován z dějin.
6. Povahu otevřeného procesu nemají jen přírodní ekosystémy, ale také kulturní výtvořivé typy hnutí nebo komunikační sítě. Ani u nich není možné chránit jejich dovršený konečný stav. Pokud nemají hierarchickou strukturu, nedají se z nich vyčlenit „vyšší“ útvary, které by byly hodné ochrany. Jejich nepřehlednost brání už jen pouhému jejich evidování.
7. Přelomová novost internetu je mimojiné v tom, že je prvním kulturním výtvořivým, který se zásadně vzpírá tomu, aby se ho člověk mentálně zmocnil jakožto památky. Tím se – z dějinného hlediska nečekaně brzo – signalizují meze památkové péče.

Památková péče a násilí

1. Jakkoli se památkové péče ex definitione jeví jako hráz postavená zkáze a násilí, je s nimi bytostně, na mnoho způsobů a přitom mnohdy velmi nezjevně, spjata.
2. Mumifikace panovníka – proměna mrtvého těla v památku – byla vždy symptomem totalitární povahy státu a jeho nekrofilní orientace, od starého Egypta po Svaz sovětů.
3. Uvádí se, že dějinným zrodem moderní památkové péče je francouzská revoluce: není divu, je to také první masové vyvlastňování státem, tedy anonymizace vlastníka – stavby osiřely a bylo pro ně posléze nutno založit sirotčinec.
4. Až do té doby měl každý stavební objekt vždy majitele, takže i všechny jeho opravy, přestavby a demolice se děly v majitelově režii a na jeho pokyn.

5. Majitel rovněž rozhodoval o tom, že se slohy na sebe v jedné stavbě napojovaly a vrstvily.
6. Časté schéma u nás – románské sklepy, gotická svrchní stavba, barokizace interiéru – dnes památkáři uctivě rekognoskují a každou slohovou vrstvu zaznamenávají odlišnou barvou do map i detailních plánů staveb. Co se respektuje zpětně, to se zakazuje dopředeně. Je to pokus o zastavení dějin.
7. Velkou vlnu demolic, přestaveb a novostaveb – tedy rozsáhlou likvidaci jedněch památek ve jménu zrodu jiných – vyvolávalo hromadné násilí v podobě pogromů nebo konfiskací, jako byla například ta pobělohorská.
8. Albrecht z Valdštejna pro stavbu paláce na Malé Straně vykoupil četné majetky, na kterých dal provést plošnou asanaci, a podobný osud chystal historickému jádru Jičína: není náhodou, že v Jičíně se uplatnil údajně první územní plán na sever od Alp a že tu gigantismus a geometrie jakožto výmluvný projev mocenské zvůle vítězily nad uměřeností a měkkými liniemi rostlého středověkého města.
9. Bylo násilím na živých architektech i stavebnících prosazovat, když počínaje 19. stoletím mělo být možné už jen napodobovat uzavřená slohová údobí.
10. Stejně tak bylo ale násilím chápat výstavbu 19. století jako „vyšší“ (pokrokovější) a pod záminkou hygieny, národní reprezentace a technické racionality asanovat celé čtvrti. Násilí, jaké plodila tato pýcha – HYBRIS – modernistů, se zkoncentrovalo do urbanistického konceptu uliční čáry.
11. Sám koncept slohu a volání po slohovosti v sobě skrývají – často nerefektovanou – snahu do detailu řídit až manipulovat společnost pomocí „nadosobních“ kánonů.
12. Za hygienou se často kryje potřeba totální kontroly veřejného i intimního života, za ekonomickou racionalitou vojensko-strategické hledisko, za estetikou duchovní rigidita.
13. Právě estetické kritérium se dlouho vymykaló kritice svých ideologických základů. Od renesance můžeme roli estetiky v architektuře chápat jako duchovní násilí v převleku za krásno. Paradoxem renesance je, že sice staví na optice, avšak nikoli viděné, nýbrž konstruované.
14. Varianty vzájemného vztahu památkové péče a násilí jsou nevyčerpatelně pestré. Když město Varšava, na kterém byla spáchána genocida, vybudovalo na svých troskách jakýsi pietní Disneyland v podobě kopie zničeného historického jádra, proti fyzickému násilí se stavělo násilí intelektuální. Německé okupanty se podařilo vyhnat, nikoli však polský antisemitismus, který se navíc tváří křesťansky. A tak je sotva aktem nenásilného vztahu k památce postavit do památníku na holocaust, který prováděli převážně křesťanští Němci na Židech, obří křesťanské kříže.
15. Sepětí moderní památkové péče s násilím dostává u nás bezprecedentní rozměry po komunistickém puči v únoru 1948 – regenerace historických měst, s jejíž pomocí se stát snažil stavět potěmkinskou fasádu legitimizující jej v očích demokratického světa, byla proto tak „velkorysá“ a „komplexní“, že jádra měst byla násilně zbavena konkrétních vlastníků, obyvatelé hromadně vystěhováni do přidělených bytů a do opravených budov nastěhováni ideologické instituce. To věru není slavná minulost naší památkové péče.

16. Významným vzepřením se proti těmto praktikám a krokem směrem k původnímu sepětí budov a jejich obyvatel byl u nás uprostřed totality pokus arch. Miroslava Bašeho pojmout přestavbu Žižkova tak, že obyvatelé dostanou možnost vybrat si typ a lokalitu náhradního bydlení (otázka původních majitelů samozřejmě tím nebyla ještě ani dotčena).

17. Četné novodobé pokusy vrátit do života z hlediska oficiálních památkářských kritérií bezcenné budovy a lokality (nouzové kolonie, průmyslové areály zanikajících odvětví, kasárna, doky apod.) tak, že je squatteři nejprve obsadí a poté zasvětí novým, většinou prosociálním funkcím (u nás tak činí třeba Dobročinný spolek Medáků ve Střešovicích), jsou rovněž určitou verzí násilí, kterou lze nicméně považovat za šťastnou formu kanalizace agrese některých sociálních minorit, jež se postupně kodifikuje jako nový typ semiinstituce.

18. Objekty spojené s hromadnou krutostí a zlem – ať už tak, že pro tento účel byly zbudovány nebo jen zneužity – by se neměly násilně likvidovat, ale měli bychom vítat iniciativy, které se snaží je nenásilně – humanitárně nebo jinak veřejně prospěšnou aktivitou – zbavit tohoto negativního náboje (byl jsem přizván ke zrodu projektu obecně prospěšného sdružení Magdalena, které proměnilo raketové bunkry v Mníšku na zařízení pro rehabilitaci drogově závislých prošlých medicínskou léčbou).

19. Každá památka je dramatický příběh, jehož součástí je i péče o ni.

20. Běda analistům, kteří dopodrobna zaznamenávají, kdo jaký hrad nebo město rozkotal, ale nezajímá je, kdo se jaké osiřelé památky ujal a vrátil jí život.

Od lidu k lidem

1. Znárodnování takřka celosvětově vystřídalá privatizace. Není to jen proto, že koncept zrušení soukromého vlastnictví násilnou cestou se nevydařil a že jeho negativní důsledky převážily nad pozitivními, ale že přenášení zodpovědnosti jinam vede k její ztrátě všude.

2. Všechny totalitární režimy od francouzské revoluce se legitimizovaly proklamací, že jsou vládou lidu. Všechny se nakonec obrátily proti většině lidí ve jménu samozvané menšiny. Je proto nutno přezkoumat všechny ideologie, které se děly a dějí s tímto heslem.

3. Tvrzení, že nějaká památka patří všemu lidu, je demagogická fikce.

4. Majetek musí být respektován, ale důležitější než tento formálně právní vztah je péče. Kdo pečuje o toho, který o tuto péči od něho svobodně stojí, získává legitimitu jako majitel, ošetřovatel, učitel a dokonce i rodič.

5. Mimořádně odporná – protože všechny zúčastněné strany deformující – je vnucená péče (představuje vlastně násilí pod rouškou péče, tedy tzv. dvojnou vazbu). Tento totalitarismus může nabývat přerozmanitých forem, od převýchovných koncentračních táborů přes povinnou školu bez svépřávných dětí a rodičů po velkomedicínu bez svépřávných pacientů.

6. Připustíme-li, že živé památky – tedy včetně svých legitimních uživatelů – jsou sociálními subjekty, musíme jim dopřát možnost svobodné volby, zda vůbec a o jakou péči stojí.

7. Památka může z různých důvodů osiřet a pak se stává právě jen mrtvým tělem.

8. Péče o osiřelé místní památky – od přírodních přes stavební po duchovní –, jež se rodí ze svobodné vůle místních obyvatel, je pro tyto lidi zároveň ideálním způsobem jakéhosi vzájemného seberozvíjení občanské společnosti, které se neděje ani „shora“, ani „zdola“, ale odhalováním a řešením konkrétních problémů.

9. Pro stát nebo místní správu i pro odborníky zabývající se památkami by mělo být svrchovanou poctou být přizváni k takovému láskyplnému dílu.

Úzkostné zastavování času

1. Péče o památky je jedním ze způsobů, jimiž se navenek projevuje implicitní vztah dané rodiny, subkultury, národa nebo civilizace k času.

2. Vztah k času je mnohem méně viditelný než vztah k prostoru, a proto je mnohem méně reflektován, což zároveň znamená, že se stává dobovým mýtem.

3. Touha po symetrii, formální dokonalosti, geometrických tvarech, uzavřenosti, neměnnosti, nadčasovosti, konci dějin nebo věčnosti apod. je symptomem skryté úzkosti.

4. Z tohoto hlediska není zásadní rozdíl, projeví-li se tento podvědomý obranný mechanismus jako sbírání z kontextu vyrvaných (a často „primitivům“ uloupených) věcí nebo záměrně umrtvených organismů, nebo zda nabude „jemnější“ podoby vytváření reprodukčních záznamů (otisků, zápisů, kopií, snímků, nahrávek, virtuálních modelů...).

5. Klasická evropská architektura – a stejně tak klasická památková péče – se jeví jako pokus o překompenzování úzkosti vytěsněním času. Zdá se však, že takovému pojetí památky je už dlouho konec: že tento koncept památky je sám už jen památkou.

6. Každá reprodukce hrozí regresem ad infinitum. Je lhostejno, zda motivem je fobie ze zkázy reprodukce (takže se jich raději udělá víc) nebo snaha chrlit reprodukce, dokud jdou na odbyt.

7. Odvozená realita reprodukcí má sklon „obalit“, znepřístupnit a vlastně zbavit reálného smyslu původní památku.

8. Památkové péči, ve které převládá reprodukování, hrozí stejná nebezpečí jako každé jiné medializované skutečnosti.

9. Jinou formou, jakou se projevuje úzkost, je ovšem na první pohled zcela neslučitelný postoj – neustálé zrychlování tempa, fetiš růstu.

10. Ještě jinou formou pramenící z téhož zdroje je zabíjení času stejně jako stažení se do čistého prezentismu.

11. Patří sem ale i únik do uměle navozovaných extází.

12. Je-li památka odkazem, který v sobě nese poselství plné tajemství, pak je i nadějným zárodkem možných budoucností.

13. Pouhá reprodukce památky, které nerozumíme (například ji nedokážeme „přesně určit“ nebo „stylově zařadit“), má přesto smysl pro nás i pro příští generace tehdy, když přiznáváme, že plně nerozumíme poselství, jež je v ní skryto.

14. Památky proto nelze snadno dělit na užitečné a neužitečné a každé rozhodnutí o jejich osudu je vždy nezajištěné a spjaté s osobní odvahou i osobní zodpovědností.

15. Pro každou památku platí, že je v dobrých rukou, pokud si ti, kdo o ni pečují, uvědomují, že není totožná s jejich výklady a že je šifrou, která vždy bude odkazovat k tajemství.

16. Přesné stanovení hodnoty památky je stejně absurdní jako stanovení hodnoty nějakého člověka.

Hlava a ruka

1. Je ještě jeden cesta, po které památková péče může hledat návrat ke svým přirozeným praformám: je to opětné propojení navrhující hlavy a realizující ruky. John Ruskin, jeden z duchovních otců péče o památky, napsal v roce 1892 v polemice s představami o oddělení architekta a dělníka: „Všechny takovéto ideje se zakládají na dvou mylných předpokladech: zaprvé že se myšlenky jednoho člověka mohou nebo mají uskutečňovat rukama jiných lidí; zadruhé že manuální práce je degradace“. Není tomu tak, že jen ten vymýšlející je gentlemanem, ušlechtilí – gentle – přestávají být v této nerovné dělbě oba: „a společnost en masse se skládá z morbidních myslitelů a mizerných dělníků“.

2. Mnozí se s Ruskinovým apelem vyrovnali tak, že ho ocejovali jako bojovníka za udržení starých řemesel, a poukazovali na to, jak zlevňující a tudíž demokratizující je pásová výroba. Památkáři si drží relikty znalců dávného know-how, aby jejich umem okořenili ty nejdrahocennější památky.

3. V současnosti se však objevily zásadnější koncepty, které už nejsou určeny jen pro elitu: podílet se na stavbě domu jednoduchými a levnými metodami převzatými z „primitivních“ civilizací s nulovým růstem (jako jsou například hliněné a slaměné stavby); nebo ještě radikálněji: tou pravou cestou k založení domova není technicky sofistikovaná stavba, která je předem odcizená svým obyvatelům tím, že se na jejím zrodu nepodílejí, ale návrat k rituálům společné stavby domu, jehož součástí je i dohadování se o projektu a jeho uskutečňování za pomoci sousedů.

4. „Dům ve společné péči nájemníků“ je totalitární parodie vespolečnosti, kolektivismus na povel a forma špiclovské sociální kontroly. S participativní demokracií však dokonale ladí západoevropské pokusy o kooperativní bydlení (*collaborative housing*), kooperativní komunitu (*collaborative community*) nebo spolubydlení (*cohousing*). To není sociální bydlení, jímž bohatý stát přelepuje chudobu, ale svobodné rozhodnutí lidí, kteří chtějí na místě, jež si zvolili, společnou práci na stavbě domu zapustit kořeny. Takovéto projekty se objevují i u nás, chybí však pro ně porozumění úřadů a patřičná legislativa.

5. Památkovou péči „zdola“ můžeme chápat jako podobnou spoluúčast místních obyvatel nebo dobrovolníků zdaleka (většinou mladých lidí) na regeneraci ohrožených budov a krajín, ať už určených pro jejich bydlení, práci nebo setkávání.

URL: <http://www.souvislosti.cz/101/blazek.html>